

DĖL PROSPERO MERIMĖ NOVELĖS „LOKIS“ ŠALTINIŲ

Tomas VENCLOVA

*A. D. Michailovui
su nuoširdžia padėka*

1. „Lokis“ yra paskutinioji Prospero Merimė novelė, parašyta po ilgos kūrybinės pertraukos¹. Tai vienas iš populiariausių šio autoriaus veikalų. Dramatiškumu, slėpinga atmosfera, kolorito ir charakterių originalumu, visų detalių funkcionalumu jis išsiskiria net Merimė kūrybos fone ir gali būti laikomas klasikine prancūzų novelistikos pozicija. Neabejotinos įtakos „Lokio“ fantastikai padarė E. T. A. Hofmanas, E. Po ir Š. Nodjė; minimoji novelė, turinti ironiško elemento, iš dalies, matyt, yra ir šių autorių parodija². Kai kurie bruožai (paveldimumo tema) suartina „Lokį“ su natūralistų kūriniiais; susidomėjimas mitų, pasąmonės ir persivisių pasauliu čia tarsi pranašauja XX a. literatūrines naujoves.

„Lokis“ išverstas į daugelį pasaulio kalbų, taip pat ir į lietuvių kalbą³. Turimomis žiniomis, jis yra du kartus inscenuotas⁴ ir kartą ekranizuotas⁵. Merimė novelės motyvais sukurta D. Lapinsko opera „Lokys“, pastatyta Cikagoje lietuvių emigrantų⁶.

¹ Si novelė pirmą kartą išspausdinta „Revue des Deux Mondes“ (1869.IX.15) pavadinimu „Le Manuscrit du Professeur Wittembach“ ir perspausdinta pomirtiniame rinkinyje „Dernières Nouvelles de Prosper Mérimée“ (Paris, 1873) antrašte „Lokis“. Ji priklauso trijų paskutiniųjų Merimė novelių grupei (drauge su „Žydruoju kambariu“ ir „Džumanu“) ir yra parašyta iš jų vėliausiai.

² Verta pastebėti, kad „Lokis“ savo ruožtu galėjo turėti įtakos A. Birso novelei „Panteros akys“ ir kt.

³ Lokys, „Lietuva“ (JAV), 1911, Nr. 28—37; Lokis, Lietuvių Legenda, vertė L. Juras, Chicago III., 1915; Lokys, Profesoriaus Vitenbacho rankraštis. „Lietuvos Žinios“, 1931, Nr. 228—236, 238; („Lokis“ yra antrasis Merimė kūrinys, išverstas į lietuvių kalbą, po „Baltramiejaus nakties“.)

⁴ Lokis, drame en deux actes de Ch. Esquier, Paris, 1906. А. Луначарский, Медвежья свадьба, Москва, 1924.

⁵ Kino filmas «Медвежья свадьба» pagal A. Lunačiarskio pjesę išėjo į ekranus 1925 metais. Плг. Н. Луначарская-Розенель, Память сердца, Москва, 1962, стр. 397—407, 413.

⁶ Zr. „Kultūros barai“, 1967, Nr. 11, p. 80.

„Lokio“ genezė ir ypatybės paliečiamos eilėje studijų apie Merimė gyvenimą bei kūrybą⁷. Specialiai „Lokiui“ skirta plati R. Šmitleino studija, prie kurios pridėtas ir novelės tekstas su komentarais bei septyniolika V. K. Jonyno graviūrų⁸. Lietuvį tyrinėtoją novelė pirmiausia gali sudominti kaip ankstyvas ir savotiškas prancūzų—lietuvių literatūrinių ryšių atvejis (jos veiksmas vyksta 1866 metais Lietuvoje ir pavadinimas paimtas iš lietuvių kalbos). Šiuo požiūriu „Lokį“ nagrinėjo M. Urbšienė⁹; S. Užkuraitė atpasakojo kai kuriuos R. Šmitleino teiginius¹⁰. Šiandien, pasirodžius plačiam Merimė laiškų rinkiniui¹¹, galime žymiai papildyti ir patikslinti žinias apie lietuviškuosius „Lokio“ šaltinius. Šiam tikslui ir skirtas mūsų darbas.

2. „Lokio“ siužetas turi analogijų su pasaka apie „lokio sūnų“, populiaria įvairiose tautose (Aa-Th 301 B, 650 A¹). Šis motyvas gerai pažįstamas ir lietuviams¹², o taip pat latviams¹³. Aplamai, mitas apie žmogaus ir gyvulio hibridą dažnas tiek europiniame, tiek ir kituose kultūriniuose arealuose; jis siejamas su totemizmu ir ankstyvaisiais pirmųkščių visuomenių draudimais¹⁴. Istorija apie lokio sūnų pasakojama Sakso Gramatiko (*Gesta Danorum* 10) ir atkartojama Bandelo „Tragiškosiose istorijose“, kurias į prancūzų kalbą išvertė Belforė (1572). Kaip tik su šiuo tekstu Merimė ir galėjo susidurti (1833 metais jį, kaip vertimą iš „senovės danų metraštininko“, išspausdino „Revue de Paris“; Merimė tuomet buvo „Revue de Paris“ bendradarbis). Yra žinoma, kad Saksą Gramatiką Merimė skaitė ir 1852 metų liepos mėnesį¹⁵.

⁷ A. Filon, *Mérimée et ses amis*, Paris, 1894; I. Polikowsky, *Prosper Mérimée, le caractère et l'oeuvre littéraire*, Genève—Carouge, 1910; K. Falke, *Die romantischen Elemente in Prosper Mérimées Romanen und Novellen*, Halle, 1915; M. L. Pailleron, *Prosper Mérimée et le filleul de l'Ours*, „Revue de Paris“, 1er octobre 1920; J. W. Hovenkamp, *Mérimée et la couleur locale*, Paris, 1928; P. Trahard, *La vieillesse de Prosper Mérimée*, Paris, 1930; H. Martineau, *Romans et nouvelles de Prosper Mérimée*, Paris, 1934; A. Billy, *Mérimée*, Paris, 1959; F. P. Bowman, *Prosper Mérimée*, Berkeley—Los Angeles, 1962.

⁸ R. Schmittlein, *Lokis, la dernière nouvelle de Prosper Mérimée*, Bade, 1949. (Toliau — Corr, gén.).

⁹ M. Urbšienė, *Prospero Mérimée lietuviška novelė „Vairas“*, 1930, Nr. 4; „Lokio“ pėdomis. „Vairas“, 1932, Nr. 10.

¹⁰ S. Užkuraitė, *Prancūzų rašytojas ir Lietuva*. „Bibliotekų darbas“, 1964, Nr. 5.

¹¹ P. Mérimée, *Correspondance générale*, t. I—XVII, Paris—Toulouse, 1941—1964. (Toliau — Corr, gén.).

¹² Yra užrašyta keliolika lietuviškų pasakų apie herojų, kurio tėvas yra lokys (Bas. LPY IV, Nr. 219 ir kt.); kai kuriuose variantuose tėvas yra kunigas, o meška — motina (Bas. LPY III, Nr. 201 ir kt.).

¹³ Plg. literatūriškai apdorotą variantą — A. Pumpuro „Lačplēšj“ (1888).

¹⁴ Plg. R. H. Nocoń, *Kobieta w życiu Indian Ameryki Południowej*, Katowice, 1967, s. 109—114. Lokio ir lokio sūnaus vaidmuo mitologijoje išanalizuotas knygoje: В. Иванов, В. Топоров, *Славянские языковые моделирующие семиотические системы*, М., 1965, стр. 159—165.

¹⁵ Zr. Corr, gén. VI, p. 394; taip pat RSL, p. 37—38.

Taigi galima tvirtinti, kad „Lokio“ pagrindas iš dalies yra folklorinis. Kita vertus, yra žinomas vienas tam tikros Merimė teksto folklorizacijos atvejis (žr. žemiau).

3. Pirmąją užuominą, turinčią ryšio su „Lokio“ siužetu, randame Merimė laiške Lizai Lachman-Pšezdzieckai, rašytame 1867 metų birželio 25 dieną:

„Atrodo, Jūsų laukia labai nerami vasara. Jūs taip karštai pasakojate man apie medžioklę, jog, manau, jau trokštate atsidurti vilko, gal net lokio akivaizdoje. Nekalbėsime apie pirmąjį šlykštų žvėrį, bet matytis su lokiu aš jums griežčiausiai draudžiu: lokiai pernelyg prastai išauklėti ir negerbia medžiojančių damų“¹⁶.

Manoma, jog L. Pšezdziecka (Kosciuškos anūkė, imperatorienei artimas asmuo ir Merimė draugė) yra „Lokio“ veikėjos Ivinskos prototipas, o visa novelė — Merimė ir Pšezdzieckos santykių parafrazė¹⁷.

Tolesnė „Lokio“ genezė lengvai susekama iš Merimė laiškų „nežinomajai“ — Zeni Daken ir kitiems asmenims (šie laišakai, kaip ir laiškas L. Pšezdzieckai, publikuoti jau senokai ir yra panaudoti R. Šmitleino studijoje). 1868 metų rugsėjo 3 dieną Merimė rašo Daken:

„Bet dar įstabiau tai, kad baigęs vieną novelę aš pradėjau kitą; šis jaunatvės ligos paastrėjimas mane baugina, tarsi antra kūdikystė. Žinoma, visa tai nėra skiriama publikai. Kada viešėjau pilyje, ten buvo skaitomi įstabūs šių dienų romanai — visiškai man negirdėtų autorių. Pastarojoje novelėje pamėgdžioju tuos ponus. Viskas vyksta Lietuvoje — šalyje, kurią Jūs gerai pažįstate. Ten kalbama beveik grynu sanskritu. Vienai įžymiai tos šalies damai medžioklėje atsitinka nelaimė: ją sučiumpa ir nusineša beširdis lokys, ir dėl to ji išeina iš proto; bet vis dėlto ji pagimdo puikaus sudėjimo berniuką, kuris išauga į žavų vyriškį; tačiau jį kamuoja juodos mintys ir nesuprantami įgeidžiai. Jis veda ir pirmą vestuvių naktį suėda savo žmoną visai žalią. Jūs žinote visus siūlus, nes aš juos Jums išnarplioju, ir lengvai atspėsite, kodėl tai atsitiko. Todėl, kad tas ponas yra neteisėtas ano neišauklėto lokio sūnus. **Che invenzione prelibata.** Prašom pasakyti man savo nuomonę“¹⁸.

Pirmoji novelė, kurią čia mini Merimė, yra „Džumanas“; pilis — Fontenblo netoli Paryžiaus. Laiškas, rašytas rugsėjo 20 dieną poniai Deleser, rodo, jog apsakymas skirtas pirmiausia imperatorienei Eugenijai (Napoleono III žmonai Eugenijai Monticho, su kuria rašytojas artimai bičiuliavosi); jos salone buvo įprasta balsu skaityti baisias istorijas:

¹⁶ Corr. gén. XIII, p. 529.

¹⁷ Plg. RSL, p. 123—132.

¹⁸ Corr. gén. XIV, p. 233. Itališki žodžiai reiškia „Kokia žavi fantazija“. (Citata iš Rosinio operos „Sevilijos kirpėjas“.)

„... Grįžęs iš Fontenblo ėmiau rašyti noveles. Dabar rašau antrąją. Fontenblo buvo skaitomos visokios kvailystės, ir panorau parašyti jos didenybei ką nors, kas atitiktų jos skonį; taigi paėmiau patį netikėčiausią ir žiauriausią siužetą, kokį galėjau, bet jis pagaliau ėmė man patikti, ir, jei turėčiau drąsos pradėti iš naujo, gal būt, padaryčiau ką nors pakenčiamo“¹⁹.

Rugsėjo 22 d. Merimė žada atgabenti savo „išdaigėlę“ Deleser, jei ji to panorėsianti²⁰. Daken, susipažinusi su pirmąja novelės redakcija, pataria autoriui sušvelninti siužetą. Ginčas tuo klausimu atsispindi Merimė laiške jai rugsėjo 29 d.:

„Kada ją (novelę.— T. V.) Jums skačiau, mačiau iš Jūsų veido, kad nesutinkate su mano sumanymu. Man belieka priimti jūsiškį. Ar manot, kad mažiau skrupulingas už Jus skaitytojas patikės bobiška pasaka apie blogą akį? Vadinasi, tai tik lokio žvilgsnis atėmė vargšei moteriai protą ir buvo jos garbingojo sūnaus kraugeriškų instinktų priežastis. Bus taip, kaip norite. Visada mielai priimdavau Jūsų patarimus, bet šį kartą Jūs tuo piktnaudžiaujate“²¹.

Laiške Deleser spalio 11 d. skaitome:

„Siek tiek sušukavau savo lokį, ir skrupulingieji, kurie nepripažįsta sukryžminimo su **lepečkiais**, galės manyti, jog herojaus keistenybės atsirado dėl nėsčios moters baimės ar fantazijos. Visi tuo tiki, ir mano motina manė, jog dėl kai kurių mano ydų kalta ją išgąsdinusi beždžionė“²².

Novelės spausdinti Merimė iš pradžių nesirengia (laiškas F. Biulozui spalio 17 d.²³). „Lokio“ genezė ryškėja dar iš laiškų Deleser 1868 m. gruodžio 7 d., 1869 m. vasario 17 d., kovo 17 d., liepos 22 d.²⁴, Daken 1869 m. sausio 2 d., rugpiūčio 5 d.²⁵, gr. Ž. A. Gobino (žinomajam rasių nelygybės teorijos autoriui) 1868 m. lapkričio 29 d., 1869 m. rugsėjo 12 d.²⁶ ir kt. Savotiškai įdomus laiškas Daken 1869 m. vasario 23 d.:

„Manau, mano **Lokys** pasirodys Jums padoresnis naujuoju pavidalu. Kai užaina noras, darau iliustracijas, kad galėčiau dovanoti imperatorienei, grįžęs į Paryžių. Žinoma, vaizduoju ne visas scenas — praleidžiu, pavyzdžiui, tą, kur lokys užsimiršta“²⁷.

1869 m. vasarą Merimė perskaitė novelę Sen-Klu pilyje imperatorienei ir jos rateliui; skandalo nebuvo, ir jis ryžosi „Lokį“ išspausdinti.

¹⁹ Ibid., p. 245.

²⁰ Ibid., p. 248.

²¹ Ibid., p. 255.

²² Ibid., p. 264.

²³ Ibid., p. 271.

²⁴ Ibid., p. 319—320, 397, 426, 556.

²⁵ Ibid., p. 353, 569.

²⁶ Ibid., p. 309, 612.

²⁷ Ibid., p. 404.

Novelės siužeto aštrumą pajuto, atrodo, tik princesė Julija, kuriai Merimė 1869 m. rugsėjo 18 d. ar 25 d. parašė humoristinį mistifikuojantį laišką:

„Jūs iškėlėte man labai sunkų klausimą, kurio aš niekad nedrįsau diskutuoti. Lokys žuvo neatskleidęs paslapties. Bloga akis, išgąstis ir pavydas viską puikiai paaiškina — ypač tai, kodėl vaikai ne visada panašūs į savo tėvą. Galiu Jums rekomenduoti tik dr. Freberio straipsnį Sankt-Peterburgo „Severnaja Gazeta“, kur jis aptaria įvykį, bet nedaro išvadų. Nelaimingasis jaunuolis kaip reikiant nesuprato savo jausmų panelei tikrosios prigimties; suprato tik ją suėdęs“²⁸.

4. „Lokiui“, kaip daugeliui Merimė novelių, būdinga egzotiška scenerija. Čia gana vykusiai, nors ir lakoniškai pavaizduotas Lietuvos girių ir pelkių peizažas, kasdieninė butis, žalčio kultas, aprašytas lietuviškas piliakalnis. Egzotiško aksesuaro vaidmenį atlieka pati lietuvių (žemaičių, Mer. **jomaïtique, jmoude**) kalba. Novelėje, išskyrus pavadinimą, rasime lietuviškus žodžius **dainos, pasakos, kapas, Pirkuns** (Perkūnas), **waïdelote** (vaidila); lietuviškas taip pat ir epigrafas **Miszka su Lokiui, || Abu du tokiu**. Visus šiuos žodžius Merimė verčia ar aiškina daugmaž teisingai. Jis taip pat orientuojasi Lietuvos geografijoje. Novelėje minimas Vilnius, Kaunas, Klaipėda, Šiauliai, Raseiniai, Žarėnai (Zorany), Nemunas, ir klaidų šioje srityje nėra padaryta. Novelės veiksmas vyksta Žemaičiuose, vietovėse, pavadintose **Médintiltas** ir **Dowghielly**²⁹. Į savo kūrinių Merimė įterpė A. Mickevičiaus „Trijų Budrių“ vertimą³⁰.

Pažymėtinos ir kai kurios Merimė klaidos ar netikslumai, kalbant apie Lietuvą. Pasakotojo — profesoriaus Vitembacho — manymu, žemaičių tarmė iš esmės yra atskira kalba, „gal būt, dar artimesnė sanskritui, negu aukštaičių“ (beje, tai anais laikais populiari nuomonė. Herojaus — grafo Mykolo Šemioto — bibliotekoje esama „poetinių veikalų senprusių kalba“, išnykusia vos „prieš trisdešimt metų“ (t. y., apie 1835 metus!). Lietuviai vienoje novelės vietoje pavadinti slavais. Kalbant apie grafo tėvų kilmę, tarsi priešpastatomos Kęstučio ir Gedimino šeimos. Prasimanytas panelės Ivinskos šokis „roussalka“ ir vestuvinis paprotys — antausis nuotakai³¹. Nėra žinomos novelėje suminėtos lietuviškos knygos — Lavickio

²⁸ Ibid., p. 618. Daktaras Freberis — vienas iš novelės personažų.

²⁹ Nei Medintilto, nei Medintilių, Medtilčių ar Medžtilčių Lietuvoje nėra užregistruota, bet teoriškai panašus vietovardis įmanomas (plg. Medinkalniai, kaimas Varnių raj., Mediņkalis, kalnas b. Šaukėnų vlsč., Medinkalnis, kalnas b. Siluvos vlsč.). Yra užregistruoti Daugėliai (vienas kaimas Skaudvilės raj. ir du Kuršėnų raj.) ir Daugėlai (kaimas Priekulės raj.). Šio tipo vietovardžiai tikrai būdingi žemaičiams.

³⁰ Šią baladę jis jau buvo vertęs iš A. Puškino rusiškojo vertimo, bet dabar žymiai priartino prie originalo. Zr. RSL, p. 49—53.

³¹ Merimė tvirtina, jog šį paprotį turėjęs progos stebėti jo giminaitis, tarnavęs prancūzų armijoje. Zr. Corr. gén. XVI, p. 448.

„Catechismus Samogiticus“ ir Lesnerio dainų rinkinys.³² Klaida galima laikyti nurodymą, jog Šemiotas, „kaip ir kai kurie turtingiausi Lietuvos dvarininkai, buvo evangelikų tikėjimo“. (Detalė, svarbi novelės veiksmo plėtotei.)

5. Lietuvoje Merimė nesilankė. Nėra neįmanoma, kad šį tą apie Lietuvą jis galėjo girdėti iš Stendalio, kuris ją buvo peržygiavęs su Napoleono armija, iš minėtojo giminaičio ir kt. Su Lietuvos vardu ir istorija jis arčiau susidūrė apie 1852 metus, studijuodamas Lžedmitrijaus epochą. Po 1863 metų sukilimo prancūzų visuomenės susidomėjimas Lietuva apskritai buvo padidėjęs.

1867 metais Merimė domėjosi lietuvių kalba; tai matyti iš jo dviejų laiškų (R. Šmitleiniui tebuvo žinomas pirmasis; antrasis pirmąsyk publikuotas 1961 metais Lenkijoje³³). 1867 m. gegužės 11 d. jis rašo L. Pšezdzieckai:

„P. grafas aplankė mane sergantį gripu ir pašiepė, nes aš jam pasakiau, kad lietuvių kalba yra slavų dialektas. Taigi man tenka remtis įžymiais autoritetais, Maksu Miuleriu ir kt. ... Lietuvių kalba yra slavų dialektas, priklausęs vendiškajai grupei. Jis panašesnis į sanskritą, negu bet kuri kita Europos kalba“.³⁴

Grafas — tai Lizos vyro brolis, lenkų istorikas, mokslo mecenatas Aleksandras Pšezdzieckis (1814—1871). Merimė žinios apie lietuvių kalbą imtos iš garsiojo kalbininko Makso Miulerio knygos „Lectures on the Science of Language“ (Oxford, 1861). Ginčas su Pšezdzieckiu tęsimas laiške jam, rašytame tų pačių metų gegužės 25 d.:

„Be abejo, estų kalba labai gimininga suomių kalbai, bet man atrodo, kad lietuvių kalba yra visai kitokia, artimesnė slavų kalboms. Iš tiesų, Biblijos draugijos pavyzdyje keturi žodžiai iš devynių gali būti sugretinti su slaviškais. Vakar Institute aš atsiverčiau Šleicherio lietuvišką gramatiką, ir man pasirodė, jog žodynu lietuvių kalba gerokai skiriasi nuo slavų. Štai lietuviškas priežodis:

Abrakas arkliu nesundus (šie žodžiai parašyti lietuviškai su klaidomis.— T.V.).

Apdangalas arkliui nesunkus.

Nė vienos bendros šaknies, bet linksniai ir asmenavimas, skaičių vardai, įvardžiai ir t. t. labai primena slavų dialektus. Manau, kad čia esama giminystės — žinoma, tolimos, bet giminystės; tuo tarpu man neatrodo, kad apie estų kalbą būtų galima pasakyti ką nors panašaus. Tačiau, gal būt, lietuvių kalba yra labai paveikta gretimų lenkų ir rusų

³² Šios pavardės primena J. Lasickį ir T. Lepnerį. Plg. RSL, p. 265, 277. (R. Šmitleino tvirtinimai mums atrodo pernelyg kategoriški.)

³³ Zr. A. Biernacki, Nieznane listy Prospera Mérimée. „Twórczość“, 1961, Nr. 7 (192), s. 97—109. (Mūsų minimas laiškas — s. 102.)

³⁴ Corr. gén. XIII, p. 505.

kalbų, nors civilizuotos tautos įtaka necivilizuotos tautos kalbai ryškiausia būna žodyne, o ne gramatikoje“.³⁵

Sie svarstymai rodo, jog Merimė palyginti neblogai orientavosi lyginamojoje kalbotyroje. Tačiau lietuviškas priežodis³⁶ išverstas klaidingai (**abrakas** yra ne „apdangalas“, o „pašaras“).

Tai, atrodo, vienintelė vieta Merimė korespondencijoje, kur minimas Šleicheris. Tradicinis tvirtinimas, kad Šleicheris buvęs profesoriaus Vitembacho prototipu³⁷ (Lietuvoje — tiesa, tik Prūsijoje, — Šleicheris laikėsi 1852 metais), yra gal kiek per drąsus, nors tarp Vitembacho ir Šleicherio esama gana netikėtų sutapimų (pvz., jie abu geri sportininkai).

Novelės epigrafas, kaip pastebėjo M. Urbšienė, galėjo būti paimtas iš Neselmano žodyno³⁸. Neselmasas, kaip ir Vitembachas, buvo pastorius; R. Smitleinas laiko jį dar vienu iš galimų „Lokio“ naratoriaus prototipu.³⁹ Merimė korespondencijoje Neselmano pavardės neradome; epigrafas, mūsų manymu, galėjo būti paimtas ir iš Šleicherio⁴⁰.

Kai dėl Vitembacho pavardės, tai Merimė tikriausiai panaudojo savo pažįstamo vokiečių istoriko Viutenbacho (Johann-Hugo Wyttenbach, 1767—1848) pavardę⁴¹.

6. Vienas iš asmenų, plačiau informavusių Merimė apie Lietuvą, buvo lenkų literatas Edmundas Chojeckis (1822—1899), nuo 1844 m. gyvenęs Prancūzijoje ir rašęs Šarlio Edmono pavarde. Merimė naudojosi jo knyga „Le Pologne captive et ses trois poètes“ ir pats pažymėjo tai „Lokio“ išnašoje. Š. Edmonas išvertė į prancūzų kalbą ir A. Mickevičiaus „Pono Tado“ ištraukas, taip pat pravertusias Merimė. 1868 m. rugsėjo 20 d. Merimė, redaguodamas savo novelę, rašė Š. Edmonui (šis laiškas R. Smitleinui nebuvo žinomas):

„Ar yra lokių Lietuvoje?

Kai dėl taurų, **Туръ**, man rodos, jie išnaikinti.

Ar yra lietuvių graikų? (pravoslavų (?). — T.V.)

Ar yra protestantų?

Kaip vadinamas **lokys** žemaitiškai?

Kaip vadinasi sodžiai, tiksliau pasakius, kaimeliai, kurie Rusijoje yra bevardės giminės būdvardžiai, padaryti iš tikrinio daiktavardžio, pvz., **Бородино, Сергеево** ir t. t.

³⁵ Ibid., XVI, p. 440—441.

³⁶ Plg. A. Schleicher, Litauisches Lesebuch und Glossar, Prag, 1857, S. 73.

³⁷ Žr. RSL, p. 262 ir M. Urbšienė, „Lokio“ pėdomis, p. 79.

³⁸ Žr. G. H. F. Nesselmann, Wörterbuch der Littauischen Sprache, Königsberg, 1851, S. 372.

³⁹ RSL, p. 262.

⁴⁰ Žr. A. Schleicher, op. cit., S. 89.

⁴¹ Plg. Corr. gén. II, p. 71, 84, ir RSL, p. 261.

Ar yra žemaitiškas žodis, atitinkąs „kurganą“?

Kaip vadinamos fėjos?

ir burtininkės?

Ar vilos yra būdingos tik serbams, ar pažįstamos visų slavų?

Ar rusalkos yra tik rusų?

Matau, kad lietuviai turėjo dievą Perkunas — ar tai ne tas pat, kas rusų Perun?“⁴²

Matyt, netenka abejoti, jog Š. Edmonas parūpino Merimė lietuviškus vietovardžius, veikėjų pavardes, informaciją apie Perkūną, gal ir žodį **kapas**. Tačiau žodį **lokis** Merimė gavo iš kitur.

7. 1868 m. spalio 9 d. Merimė rašo I. Turgenevui:

„Jei būčiau buvęs Paryžiuje, būtume drauge smagiai praleidę laiką: tai yra, būčiau Jums perskaitęs vieną niekniekį, kurio droviuos, o kartu dėl jo ir džiaugiuos. Man viešint Fontenblo pas vieną įžymią damą, kurią Jūs pažįstate, buvo skaitomos baisios, fantastiškos ir kitokios istorijos. Priėmiau pasiūlymą parašyti vieną dar baisesnę, to **out-herod Herod**, ir turiu vilties, kad man ne per blogiausiai pavyko — bent siužetas geras. Dama susitinka lokį, kuris ją išprievartauja. Ji pagimdo vaiką, labai gražų berniuką, šiek tiek gauruotą, labai sveiką, gerai jį išauklėja, bet jis visą laiką yra kažkoks keistas. Sis ponas savo skaistybės metais skaito metafizines knygas ir yra įsimylėjęs jauną koketę, baltą ir rausvą. **как котёнокъ у пещи**. Jis prastai tesusivokia jausmuose, kuriuos ji jam sukelia: ar jie fiziški, ar platoniški? Jis ją veda ir suėda. Nėra reikalo sakyti, kad jis nežino, kas yra jo gimimo kaltininkas. Pradėjimas yra paslėptas šešėlyje, ir moralios skaitytojos gali net įtikėti, kad tos meškiškos keistenybės yra kilusios dėl „blogos akies“. Juokingiausia, kad, nuolat galvodamas apie šią gražią istoriją, aš turėjau rankose lietuvišką gramatiką. Gana gerai pramokau žemaitiškai ir veiksmą nukėliau į Lietuvą. Vietinio kolorito apstu! Jei mokėčiau eiliuoti, būčiau parašęs poemą, nes man atrodo, jog šis žmogiškumo ir žvėriškumo mišinys yra gana poetiškas. Ieškau pavadinimo; norėčiau surasti ką nors panašaus į Medaus Radėją ar Kopinėtoją, Medvied. Bet man labiausiai būtų reikalingas lietuviškas žodis, reiškias lokį. Esu matęs lietuvių, bet nė vienas nemoka žemaitiškai. Gal Jūs mokate?“⁴³

⁴² Corr. gén. XIV, p. 246—247.

⁴³ Ibidem, p. 261—262. Angliškas posakis reiškia „Pralenkti patį Erodą“ (citata iš „Hamleto“), rusiškas — „Kaip kažiuokas pakrosnyje“ (citata iš Puškino „Trijų Budrių“ vertimo). Sis laiškas buvo žinomas M. Urbšienei ir R. Šmitleinui. 1929 metais P. Klimas siūlė J. Tumui-Vaižgantui nupirkti jį iš privataus rinkinio muziejui. Laiško kopija yra Kauno Politechnikos instituto bi-bliotekoje. (Zr. S. Užkuraitė, op. cit.). Plg. taip pat Р. Горохова, Тургенев и новелла Проспера Мериме «Локис». Тургеневский сборник, II, М.—Л., 1966, стр. 274—279.

Spalio 29 d. Merimė siunčia savo „išdaigėlę“ Turgenevui⁴⁴. Lapkričio 16 d. jis rašo Daken:

„Aš nusiunčiau naująją redakciją p. Turgenevui, kad jis patikslintų vietinį koloritą, su kuriuo aš turiu vargo. Po šimts pypkių, nei jis, nei aš nesuradome lietuvio, kuris mokėtų savo kalbą ir pažintų savo kraštą. Turėjau pagundą pasiųsti novelę imperatorienei šventėms, bet susilaikiau, ir gerai padariau“.⁴⁵

Iš tolesnio susirašinėjimo su Turgenevu, kuris nebuvo žinomas R. Šmitleiniui, aiškėja, jog būtent Turgenevas padėjo Merimė surasti novelės pavadinimą. Lapkričio 22 d. Merimė rašė:

„Pavaizdavau gyvatę vardan vietinio kolorito. XVII amžiuje Lietuvoje buvo didelių juodų žalčių, kurie gyvena trobose ir valstiečių buvo laikomi namų dievybėmis. Laišką aš beveik visą iššifravau, nežiūrind baisios rašysenos. **Lokis** — puikus žodis, ir jis bus novelės pavadinimas, jei aš jį apdailinsiu“.⁴⁶

Ir pagaliau gruodžio 3 d. laiškas:

„Novelė vadinsis Lokis, kaip Jūs man patariate su šiuo epigrafu: Michka su lokiu abou dou tokiu. Prasmė, tur būt, šitokia: vis vien, kuris iš dviejų. Jūsų korespondentas verčia: Мишка и топтигинъ одно и то же. Nerađau nei pas Makarovą, nei kitur žodžio топтигинъ...“⁴⁷

Atrodo, žodį **lokis** (ir lietuviškąjį epigrafą?) pasiūlė kažkoks Turgenevo korespondentas, turėjęs blogą rašyseną. Kas jis buvo — nežinome, (Turgenevo korespondencijoje apie Merimė novelę užsimenama tik vieną kartą⁴⁸, ir tai probėgšmais, o jo laiškai Merimė yra žuvę.) Galima būtų spėti, kad tai kuris nors tuo laikotarpiu susirašinėjęs su Turgenevu rusų mokslininkas, pavyzdžiui, archeografas ir rusų literatūros istorikas P. Bartenevas (1829—1912) arba, dar greičiau, orientalistas, etnografas ir geografas N. Chanykovas (1822—1878).

8. M. Urbšienė ir R. Šmitleinas tvirtino⁴⁹, jog su Merimė buvęs gerai pažįstamas žemaičių bajoras Pranas Šemeta (1802—1882), filaretas, 1831 metų sukilėlis, emigrantas, A. Mickevičiaus bičiulis⁵⁰. R. Šmitleinas pacitavo vieno iš jo palikuonių laišką, rašytą 1939 m. birželio 19 d.⁵¹ Tame laiške sakoma, jog Pranas Šemeta turėjęs papasakoti Merimė savo

⁴⁴ Ibid., p. 283.

⁴⁵ Ibid., p. 297.

⁴⁶ Ibid., p. 302. Žinios apie žalčius, matyt, gautos iš S. Edmono.

⁴⁷ Ibid., p. 311. Rusiški žodžiai reiškia „Lokys ir lepečkojis — viena ir tas pat“.

⁴⁸ И. С. Тургенев, Полное собрание сочинений и писем. Письма, т. 7, Москва—Ленинград, 1964, стр. 243.

⁴⁹ Žr. M. Urbšienė, op. cit., p. 78 ir RSL, p. 39—40.

⁵⁰ Plačiau apie jį žr. M. Biržiška, Žemaitis Pr. Šemeta — Ad. Mickevičiaus bičiulis. „XXVII Knygos Mėgėjų Metraštis“, Kaunas, 1933, p. 87—110 ir M. Walewska, Polacy w Paryżu, Florencji i Dreźnie, Warszawa, 1930, s. 63—68.

⁵¹ RSL, p. 40.

šeimos legendą (vieną iš Šemetų moterų nėščią išgąsdinęs lokys, ir ji pagimdžiusi nenormalų kūdikį). Tačiau Merimė laiškai, kurie ankstesniems tyrinėtojams nebuvo žinomi, paneigia šią versiją. 1869 m. spalio 14 d. Merimė rašo A. Pšezdzieckiui:

„Aš plead guilty dėl didžiosios dalies netikslumų, kuriuos Jūs buvote malonus man pranešti. Ypač graužiūsi dėl to, ką Jūs man sakote apie tikrinius daiktavardžius. Vienas iš Jūsų tautiečių, buvęs mano vadovu, sakė man, jog Šemiotų šeimos nebėra... Kai novelė bus spausdinama kokiame rinkinyje, pakeisiu pavardes ir net būsiu Jums nuoširdžiai dėkingas, jei man jų parūpinsite.“⁵²

Spalio 17 d. rašomas laiškas S. Edmonui:

„Turėjau nelaimės pavaizduoti lokiu, gal būt, visai malonų vyrą. Tuosmagiau, jei kompensavau netyčia padarytą klaidelę jo genealogijoje, paversdamas Gediminą jo tolimu protėviu. Šiaip ar taip, grįžęs į Paryžių prašysiu, kad Jūs man duotumėt kitą lietuvišką vardą, ne Šemiotą (kurį, beje, visi taria „Semiotas“), o išmirusios šeimos pavardę.“⁵³

Taigi Merimė tik išspausdinęs novelę sužinojo (iš Pšezdzieckio), kad esama gyvų Šemetų (tikriausiai Pšezdzieckis informavo jį kaip tik apie Praną Šemetą), ir, nenorėdamas jų įžeisti, nusprendė pakeisti „Lokio“ veikėjų pavardes. Įvykdyti šį sumanymą jam sukliudė mirtis. Šemetų šeimos legenda, matyt, atsirado kaip tik iš „Lokio“ ir gali būti laikoma savotiška Merimė teksto folklorizacija.

1968, sausis

К ВОПРОСУ ОБ ИСТОЧНИКАХ НОВЕЛЛЫ ПРОСПЕРА МЕРИМЕ «ЛОКИС»

Томас ВЕНЦЛОВА

Резюме

Вопрос о литовских источниках «Локиса» исследовался М. Урбшене (1930, 1932) и Р. Шмиттлейном (1949). На основании новых материалов представляется возможным уточнить выводы этих ученых.

Используя данные корреспонденции Мериме, автор рассматривает генезис новеллы. В создании новеллы определенное участие принимали

⁵² Corr. gén. XVI. p. 448. Angliški žodžiai reiškia „Prisipažįstu kaltas“. Laišką pirmąsyk publikavo A. Biernacki, op. cit., s. 105. Žr. taip pat Biernackio ir Corr. gén. komentarą.

⁵³ Ibid., XIV, p. 639—640.

Ш. Эдмон, А. Пшездзецкий, И. Тургенев и, возможно, неизвестный корреспондент Тургенева (предположительно П. Бартенев или Н. Ханьков). Эпиграф к новелле, по-видимому, извлечен из литовской грамматики А. Шлейхера.

Утверждение М. Урбшене и Р. Шмиттлейна о знакомстве Мериме с литовским дворянином-эмигрантом Ф. Шеметом опровергается материалами корреспонденции Мериме. Легенда рода Шеметов, приводимая Р. Шмиттлейном, может рассматриваться как случай фольклоризации текста Мериме.

В работе приводятся некоторые литовские фольклорные параллели к «Локису», рассматривается литовский словарь и топонимия новеллы.

A PROPOS DES SOURCES DE LA NOUVELLE „LOKIS“ DE P. MÉRIMÉE

Tomás VENCLOVA

Résumé

Le problème des sources lituaniennes du „Lokis“ a été examiné par M. Urbšienė (1930, 1932) et R. Schmittlein (1949). Des recherches nouvelles fournissent l'occasion de préciser les conclusions de savants surmentionnés.

En partant des données de la correspondance de Mérimée l'auteur examine la genèse de la nouvelle. Une certaine part à la création du „Lokis“ ont pris Ch. Edmond, A. Przezdziecki, I. Tourgueniev et peut-être le correspondant inconnu de Tourgueniev (probablement P. Barteniev ou N. Khanikov). L'épigraphe de la nouvelle est empruntée évidemment de la Grammaire lituanienne de A. Schleicher.

L'affirmation de M. Urbšienė et de R. Schmittlein au sujet de la connaissance entre Mérimée et le gentilhomme émigré lituanien F. Szémioth peut-être déniée à l'aide de données de la correspondance de Mérimée. La légende de la famille Szémioth citée par R. Schmittlein peut-être considérée comme un cas de folklorisation de texte de Mérimée.

Dans l'article présent les certaines parallèles lituaniennes folkloriques du „Lokis“ sont mises en évidence. Le vocabulaire lituanien et la toponymie de la nouvelle sont également examinés.